

Արմեն Տեր-Գրիգորյան

Բանալի բառեր՝ Կյուրիոն, Մովսես, Ցուրտավ, Աբրահամ, Շուշանիկ, Պարսկաստան, Սմբատ Բագրատունի, Վրկան, քաղկեդոնականություն:

602 թ. բյուզանդական կայսր Մավրիկիոսի մահը վերջ դրեց խաղաղությանը Հայաստանում և ամբողջ Մերձավոր Արևելքում: Արդյունքում, պարսից արքա Խոսրով Փարվեզը (590-628) վրեժխնդրության պատրվակով պատերազմ սկսեց Բյուզանդիայի նոր կայսր Փոկասի (602-610) դեմ:

Հայաստանում ևս տեղի են ունենում պարսկա-բյուզանդական բախումներ, որոնց պատճառով երկիրը կրկին վերածվում է ռազմական թատերաբեմի, բնականաբար, կրելով տնտեսական և մարդկային մեծ կորուստներ:

Պարսից արքան Միջագետքում և Հայաստանում, ինչպես նաև հարևան շրջաններում պարսկա-բյուզանդական ռազմական գործողությունների ժամանակ Սմբատ Բագրատունուն Հայոց այրուձիով հեռու էր պահում հայրենի երկրից: Արևմտյան ճակատում ստեղծված զինադադարի ժամանակ Խոսրովը որոշեց Սմբատ Բագրատունուն ուղարկել Հայաստան: Ստեղծված պայմաններում պարսից արքայի նման որոշումը թելադրված էր կայսրության դեմ մղված պայքարով՝ նաև դավանանքային ասպարեզում [1]:

Մինչև Հայաստան գալը՝ Սմբատ Բագրատունին զբաղված էր Ամաղում, Ռոյեանում, Ջրեճանում և Տապարիստանում Պարսկաստանի դեմ բռնկված ապստամբությունների ճնշմամբ: Այնուհետև նա զբաղված էր պետական գործերով, մասնավորապես իրեն վստահված մարզպանության հոգսերով, քանի որ պատերազմների արդյունքում այնտեղ մեծ ավերածություններ էին տեղի ունեցել: Թուրքաստանում և Դել-հաստանի կողմերում գերյալ հայեր էին բնակվում, որոնք մոռացել էին սեփական գիրն ու գրականությունը և կրոնը: Հայերի հետ կային նաև կորոյաց ցեղեր, հույներ և ասորիներ: Սմբատ Բագրատունին իր վրա վերցրեց այդ կուրուսյալ հայերի լուսավորչության պատասխանատու գործը: Սեբեոսը գրում է. «ի վերայ քրիստոնէիցն ծագէր լոյս մեծ. Հաստատէին ի հաւատս և ուսանէին զդպրութիւն և զլեզու. և հաստատէին ի կարգ քահանայութեան յաշխարհի անդ երէց ոմն ի նոցանէ, որ անուանեալ կոչէր Աբէլ» [2]: Սմբատի ջանքերով Վրկանում ստեղծվեց առանձին եկեղեցական թեմ, որը ավելի ընդլայնեց Հայ եկեղեցու իրավասության ոլորտները՝ ի հեճուկս նեստորականության: Հովհաննես Դրասխանակերտցին գրում է. «Եւ ապա զերէց ոմն ի նոցունց իսկ՝ Աբէլ անուն, եպիսկոպոս նոցա հրամայէ կացուցանել մեծի հայրապետին մերոյ Մովսէսի» [3]: Այս փաստը ցույց է տալիս, որ պարսից կառավարությունը չի խոչնդոտել Սմբատի կողմից Հայոց եկեղեցու ազդեցության ոլորտի ընդլայնումը Հայաստանից դուրս գտնվող հայաբնակ վայրերում [4]:

Այսպիսով՝ 8 տարի մնալով Վրկանի կողմերում, 606/607 թ. Սմբատը Խոսրով արքայի հրամանով ներկայանում է արքունիք ու մեծարվում նրա կողմից: Արքան Սմբատին ուղարկում է Հայաստան, որ նա կարգավորի երկրի ներսում ծագած խնդիրները, մասնավորապես կրոնական ասպարեզում [5]: Հայաստան գնալուց առաջ Սմբատը

³² Հոդվածն ընդունվել է 15.02.2018:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել պ.գ.դ., Վ.Վարդանյան:

խոսարով արքային խնդրում է, որպեսզի նա թույլ տա Դվինում եկեղեցի կառուցել և կոչել այն սուրբ Գրիգորի անունով: Արքան կատարում է Սմբատի խնդրանքը [6]:

Նախօրոք իմանալով Մովսես կաթողիկոսի մահվան մասին, Սմբատը Հայաստան գալուն պես նոր կաթողիկոս է նշանակում Աբրահամ Ա Աղբաթանեցուն: «Ի ժամանակս թագաւորութեանն Հռովմայեցւոց Մուրկայ, եւ ի բռնակալութեան Պարսից եւթնետասնէրորդ ամի Ապրուէգ-խոսրովու արքայից արքայի, եւ ի տէրութեանն Տեառն Սմբատայ Վրկան մարգպանի Հայոց Մեծաց՝ եկաց յԱթոռ Հայրապետութեան Հայոց՝ Աբրահամ. որ էր քսաներորդ վեցերորդ ի սրբոյն Գրիգորէ, ի գավառէ(ն) Ռշտունեաց» [7]:

Մովսես կաթողիկոսը մահացել էր 604 թ., և մինչ Սմբատ Բագրատունու ժամանումը՝ Դվինում 606 թ. եկեղեցական ժողով էր գումարվել, սակայն կաթողիկոսի ընտրություն չէր կայացել, այլ մի քանի կանոններ էին մշակվել՝ հատկապես ուղղված քաղկեդոնա-կանոնությանը հարած հոգևորականության դեմ [8]:

Սմբատի գալստյան մասին Սեբեոսը գրում է. «Արդ՝ խնդրէ նա հրաման յարքայէն շինել զեկեղեցի սրբոյն Գրիգորի, որ էր ի Դուին քաղաքի: Եւ վասն զի վախճանեալ էր Մովսէս կաթողիկոսն երանելի, և ոչ գոյր վարդապետ ի տեղւոջն յայնմիկ՝ և ևս փութացաւ խնդրել յարքայէն հրաման. և հասեալ հրաման յերկիր իւր՝ առնէ խնդիր վասն աթոռոյն մեծի, զի կարգեսցեն ի վերայ նորա տեսուչ խնամող եկեղեցւոյն և առաջնորդ փրկութեան իւրոյ: Եւ նստուցին զԱբրահամ զՌշտունեաց եպիսկոպոսն յաթոռ հայրապետութեան: Ապա սկսան արկանել հիմն եկեղեցւոյն. ժողովեաց ճարտարապետս քարի, և կացոյց ի վերայ նոցա հաւատարիմ գործակալս, և հրաման ետ փութանակի հասուցանել ի կատարումն» [9]:

Հենց այս ժամանակահատվածում եկեղեցական ընդհարում է տեղի ունենում վրացիների հետ, որը անհետևանք չի մնում նաև քաղաքական ասպարեզում: Այս ընդհարումը երկու հարևան երկրների միջև հարաբերությունների խզման և թշնամանքի պատճառ դարձավ:

Ինչպես գիտենք, Հայոց եկեղեցին դեռևս 6-րդ դարում դատապարտել էր քաղկեդոնա-կանությունն ու նեստորականությունը, մերժել նրանց հետ եկեղեցական հաղորդակցությունը: Արդեն 6-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ Դվինի ժողովից հետո, Հայոց եկեղեցուց անջատվելու փորձեր էին արել Աղվանից ու Սյունյաց աշխարհի եկեղեցիները: Սակայն Հայոց հայրապետների վարած քաղաքականության շնորհիվ հնարավոր եղավ այդ գործընթացի դեմն առնել: Դրան հակառակ՝ Հայոց եկեղեցու համար արժեքավոր կորուստ էր հարևան վրացիների հետ եկեղեցական հաղորդակցության վերացումը և նրանց՝ հերետիկոս հռչակվելու փաստը, որովհետև նրանք թողել էին հայերի հին հաւատը և ընդունել քաղկեդոնականություն: Հայոց կաթողիկոսները երկար ժամանակ իրենց գրություններով փորձում էին Վրաց եկեղեցուն հեռու պահել այդ ճանապարհից և հիշեցնում էին 2 երկրների միջև եղած կրոնական կապը, բայց այդ փորձերը անհաջող էին անցնում [10]:

Հայոց և Վրաց եկեղեցիների բաժանման գործում մեղքի մեծ բաժինը ուներ Վրաց կաթողիկոս Կյուրիոնը: Ներսես Ալիմյանը գրում է, որ Կյուրիոնը ծնվել է Զավախքում, մոտավորապես 560-570 թ.: Նա ազգությամբ վրացի էր և լավ տիրապետում էր հայերենին: Կյուրիոնը 570-ականներին տեղափոխվում է Փոքր Ասիայում գտնվող Նիկոպոլիս եպիսկոպոսանիստ քաղաք: Այնտեղ նա հունական կրթություն է ստանում, ապա նաև եկեղեցական կոչում [11]: Ուխտանեսը գրում է. «Եւ երթեալ յերկիրն Հռոմոց բնակեցաւ անդ ամս հնգետասան ի գաւառին՝ որ կոչի Կողոնիայ. եւ բնակի անդ ի մեծ քա-

դաքագեղն Նիկոպոլիս կոչեցեալ՝ յեզր գետոյն՝ որ կոչի Գայլ: Եւ վարժեալ եւ ուսեալ զդպրութիւն նոցա եւ գայլ եւս չարարուեստ գիտութիւն, որով որոշեցաւ ի մէնջ» [12]:

593 թ. Կյուրիոնը Նիկոպոլսից գնում է Դվին և ընդունվում Հայոց կաթողիկոսա-րան: Նա իր բնավորության և աստվածաբանական իմացությունների շնորհիվ կարողանում է շահել Հայոց կաթողիկոս Մովսէս Եղվարդեցու վստահությունը և եկեղեցա-կան ծառայության մեջ շատ արագ քայլերով առաջ է գնում [13]: 5 տարի անց (598/599) մահանում է Վրաց կաթողիկոսը, և վրաց իշխանները, իրենց սովորության համաձայն, գալիս են Հայոց կաթողիկոսի մոտ ու իրենց երկրի համար նոր հոգևոր ա-ռաջնորդ են խնդրում: Մովսէսը Կյուրիոնին կաթողիկոս է ձեռննադրում և ուղարկում է Վրաստան [14]: «Եւ կացեալ ի նմին ամս հինգ. ապա ընդ այն ժամանակս մեռանի Կա-թողիկոսն Վրաց: Եւ առաքեն իշխանք աշխարհին եւ նախարարքն հանդերձ եպիսկո-պոսաւքն առ Մովսէս Կաթողիկոսն Հայոց՝ խնդրել իւրեանց առաջնորդ: ... ձեռնադրէ զԿիւրոն՝ որպէս յառաջն ասացաք՝ իւր համարելով զնա, իբր թէ հաւատարիմ զնա վարկանելով եւ միամիտ ի դրան իւրում, անգիտացեալ զծածուկ նորա սրտին» [15]:

Կյուրիոնի կաթողիկոսության 3-րդ տարում (601 թ.) Վրաստան ժամանեց նրա եր-բեմնի ուսումնական Կիսը, որը Պարսկաստանից էր: Նա Բյուզանդիայում ընդունել էր քաղկեդոնականություն, ապա Կյուրիոնի կողմից Վրաստանում եպիսկոպոս էր ձեռ-նադրվել: Այդ հոգևորականի ազդեցությունը Կյուրիոնի վրա մեծ էր: Վերջինս, մինչ Կիսի Վրաստան գալը, արդեն «ներկված էր երկաթնակների գույնով», իսկ Կիսի ազդեցությու-նից հետո էլ ավելի ամրապնդեց այն: Կիսը սատարում էր նաև Վրաստանում մեստորա-կանության տարածմանը, և այդ պատճառով Մովսէս կաթողիկոսը նամակներով փոր-ծում էր Կյուրիոնին ետ պահել Կիսին հովանավորելուց՝ հորդորելով նրան պայքարել մեստորականների դեմ: Սակայն Կյուրիոնը խորամանկ պատասխանով կարողացավ հավատացնել Մովսէս կաթողիկոսին, որ ինքը հավատարիմ է հայ-վրացական դավա-նական միությանը և անհանդուրժող է մեստորականության հանդեպ [16]: Մովսէս Եղ-վարդեցին այդ կապակցությամբ Կյուրիոնին գրում է. «Եւ փախի ի անչափ հեռաւորու-թեամբ ի պիղծ ժողովոյն Քաղկեդոնի եւ յանընդունակ տոմարէն Լեւոնի. եւ նզովեա՝ զա-մենայն հերձուածողսն զառաջինսն և զմիջինսն և զվերջինսն, զոր սուրբ հարքն նզովե-ցին, եւ մեք նզովեմք. եւ բա՛րձ զամենայն չար ի միջոյ: ... Արդ զխուժիկն զայն հալածեա՝ յերկրէ քումմէ եւ յաշխարհէ, զի մի դարձեալ արմատ դառնութեան ի վեր երեւեալ, եւ նո-վաւ բազումք պղծեսցին: ... Արդ զայսոսիկ ի բազում վշտաց եւ ի նեղութենէ սրտի գրեցի առ քեզ, քանզի սէրն Աստուծոյ ստիպէ զմեզ խաւսել զբանս ճշմարտութեան՝ որ վասն Նորա» [17]: Ակնհայտ երևում է, որ Մովսէսի նամակում Կյուրիոնին ուղղված հորդորնե-րը ելնում էին երկու եկեղեցիների դավանական միության փաստից: Իսկ կեղծավոր Կյուրիոնը իր պատասխան նամակում գրում էր. «Զթուղթս ձեր՝ զոր գրեալ էիք՝ ընկալաք եւ հասու եղաք: Եւ զպատգամս՝ զոր արարեալ էիք՝ լսեցաք յեպիսկոպոսէս. եւ որ գրով եւ բանիւ հոգացեալ էիք զմեզ խրատական եւ վարդապետական բանիւ, նա եւ յանդիմա-նեալ էիք որպէս տէր եւ վարդապետ եւ հայր հոգեւոր, որպէս եւ էք իսկ, երկիր պագի եւ շնորհակալ եղէ ձեր հոգեւոր սիրոյ: ... Իսկ վասն խուժիկն էիք հաստատեալ զիրամանս ձեր գրով եւ բանիւ. Որպէս գրեցաք վերագոյն, վաղ մերժեցաք զնա ի մէնջ, եւ հրամայե-ցաք մերոց ո՛չ ընդունել զնա: Այլ մեք յամենայնի հնազանդ ենք ձեզ եւ ձերոց հրամա-նացոք» [18]: Ամեն դեպքում, ի սկզբանե տարօրինակ էր այն երևույթը, որ Մովսէս կաթո-ղիկոսը, լինելով հակաբյուզանդական և հակաքաղկեդոնական գործիչ, տեղյակ լինելով, որ Կյուրիոնը ստացել է բյուզանդական կրթություն և բնակվել է քաղկեդոնականների մեջ, այնուամենայնիվ, նրան իր հովանու ներքո վերցրեց:

Մովսես կաթողիկոսի մահից հետո Կյուրիոնը ակնհայտ դեմ դուրս եկավ Հայոց եկեղեցու դավանանքին: Նրա այս քայլը, անկասկած, նաև քաղաքական միտում ունեյր, քանի որ Արևելյան Վրաստանի թագավորության կորստից հետո վրացիները իրենց կողմնորոշումը փոխել էին դեպի հավատակից Բյուզանդիան [19]:

Մովսես կաթողիկոսի մահից հետո 604 թ. կաթողիկոսի տեղապահ նշանակվեց Վրթանես Քերթոզը: Վրթանեսի հանդեպ Կյուրիոնի անհնազանդությունը հավանաբար կրկին քաղաքական ակունքներ ունեյր: Վրթանեսը Սմբատ Բագրատունու մտերիմ խորհրդականն էր, հետևաբար գտնվում էր նրա և Սասանյան արքունիքի հովանավորության ներքո [20]:

Այսպիսով, Քաղկեդոնական եկեղեցին գլուխ բարձրացրեց Վրաստանում: Կաթողիկոսանիստ Մցխեթի իրավասությանը ենթական 35 եպիսկոպոսներից միայն մեկը շարունակեց պահպանել Հայոց եկեղեցու հետ դավանակցությունը: Այդ եպիսկոպոսը Ցուրտավի հայազգի Մովսեսն էր [21]:

Ցուրտավը հայ-վրացական խառը բնակչություն ուներ և այնտեղ էր գտնվում երկու ժողովուրդների կողմից սրբացված ս. Շուշանիկի գերեզմանը, որը նույնիսկ երկու եկեղեցիների բաժանումից հետո շարունակեց մնալ հայ և վրաց ժողովուրդների սրբավայրը: Ցուրտավի եկեղեցում պահպանվեց հայերենով ժամերգությունը, որը մտցրել էր Շուշանիկը Ե դարի երկրորդ կեսին: Բայց Ցուրտավի եպիսկոպոս Մովսեսն իր հակաքաղկեդոնական ուղեգծի պատճառով հալածվեց Կյուրիոնի ու նրա համախոհների կողմից և ստիպված հեռացավ այնտեղից: Նա ապաստանեց Հովհաննավանքում, որը Այրարատի մենաստաններից մեկն էր և այնտեղից շարունակեց պայքարը Կյուրիոնի ու նրա հետևորդների դեմ: Մովսես եպիսկոպոսը քաջատեղյակ էր Վրաստանում ստեղծված դավանական խմորումներին և այդ պատճառով հնարավոր համարեց նաև վրացի իշխանների միջամտությունը: Մովսեսը Վրթանես Քերթոզին ուղղված իր երկրորդ նամակում հորդորում էր դիմել վրացի իշխաններին: Վրթանեսը գիտեր, որ վրացի իշխանների վրա կարող է ազդեցություն ունենալ Սմբատ Բագրատունին, և Մովսեսին ուղղված իր պատասխանն նամակում գրեց, որ ճիշտ կլինի, որ նա իր մերձավոր վրացի իշխաններին համոզի, որ նրանք գրեն Սմբատ Բագրատունուն, հուսալով, որ այդ կերպ կարելի է շոշափելի արդյունքների հասնել [22]: «Ապա թե յերկարե ինչ յամառութիւն ուրացողացն, պատուէր տու ք ծանաւից ձերոց եւ սիրելեաց իշխանաց՝ որ գրեն առ փառաւորեալ իշխանս աշխարհիս մերոյ. Որ մեզէն իսկ երթամք հրամանաւ սոցա» [23]:

Վրթանեսը նույնը հորդորեց նաև վրաց Պետրոս եպիսկոպոսին, որը հոգևորականության մեջ մեծ հեղինակություն ուներ: Սակայն Կյուրիոնը, ստանալով վրաց քաղկեդոնամետ իշխանների ու հոգևորականների աջակցությունը, կարողացավ չեղարկել Վրթանես Քերթոզի ձեռնարկումները [24]:

Հայաստանում Վրաց և Հայոց եկեղեցիների միջև կապը կատարյալ էր, և այս դեպքից դեռ հարյուր տարի առաջ Վրաց կաթողիկոսը մասնակցություն է ունենում Դվինի I եկեղեցական ժողովին և մերժում քաղկոդոնականությունը: Այս դեպքը ապացույցն էր այն բանի, որ Վրաց կաթողիկոսությունը ստորադաս դիրք էր զբաղում Հայոց կաթողիկոսի նկատմամբ: Իսկ այդ դիրքությունը վերջիվերջո պետք է առաջ բերեր ազգային արժեքների իրավասության հարցը, որ իր մեջ միշտ ընդհարման վտանգ էր կրում [25]:

Քրիստոնեության ընդունումից հետո Հայոց եկեղեցին միշտ էլ իր ազդեցությունն է ունեցել Վրաստանում: Այս մասին մեզ հիշեցնում են «Գիրք Թղթոց»-ում տեղ գտած նամակագրությունները: Անգամ VI-րդ դարում Հայոց եկեղեցու ազդեցությունն ու հեղինակությունը այն աստիճան մեծ էր Վրաց և Աղվանից եկեղեցիների նկատմամբ, որ

Պրոկոպիոս Կեսարացին գրում էր. «Քրիստոնյաների քահանայապետին այստեղ հունարենով կաթողիկոս են անվանում, որովհետև նա այս վայրերում ապրողների միահեծան վերակացուն է»[26]:

Գրիգորի անունն արժարժվում է հավասարապես որպես և՛ հայոց և՛ վրաց Լուսավորիչ: Կյուրիոսին հղված Վրթանես Քերթովի թղթում կարդում ենք. «...մի՛ եղիցի նորոգածեութիւն հաւատոյ ի մէջ երկուց աշխարհացս, որ սքանչելի հիմնադրութեամբ տնկեցաւ յանգանգիտող և ի քաջ նահատակէն Տեառն ի սրբոյն Գրիգորէ» [27]: Գրիգոր Լուսավորիչը քրիստոնյա առաջին քահանաներից ու ծեռնադրված եպիսկոպոսներից ուղարկեց նաև Վիրք և Աղվանք: Վրաց և աղվանից եպիսկոպոսների ծեռնադրումը հայոց հայրապետներից, շարունակվում է նաև հետագայում՝ Լուսավորչի հաջորդների կողմից: Փավստոս Բուզանդը այս մասին գրում է. «...Գրիգորի եպիսկոպոսի, որդւոյ Վրթանայ, եղբօրն Յուսկան, որ կաթողիկոսն էր կողմանցն Վրաց և Աղուանից» [28]:

Գրիգոր Լուսավորչի գործունեությունը քրիստոնեության տարածման մեջ ամբողջ կովկասյան տարածաշրջանում հիշատակված է Հայոց կաթողիկոսի տեղապահ Վրթանես Քերթովի՝ Մովսես Յուրտավացուն գրած նամակի պատասխանում. «...յիշեցուցանելով սուրբ և զուղիղ հաւատն զոր մեծին սրբոյն Գրիգորի սերմանեալ էր յայս ի Կաւկասային կողմանս» [29]:

Վրաց եկեղեցու քաղեկոնականացումը մեծ խնդիր էր նաև Սասանյան Պարսկաստանի համար, քանի որ Վրաստանը նրա տիրապետության ոլորտում էր: Պարսից արքունիքը Վրկանի մարզպան Սմբատ Բագրատունուն հանձնարարեց զորակցել Հայոց եկեղեցուն՝ քաղեկոնականության դեմ նրա մղած պայքարում: Սմբատը հավանաբար Հայաստան ժամանեց 607 թ. գարնանը: Պարսից դուռը ցանկանում էր հնարավորինս հզորացնել Հայոց եկեղեցին և այն վերածել Բյուզանդիայի դեմ հոգևոր-քաղաքական պատվարի: 607 թ. Սմբատ Բագրատունու հրամանով Դվինում եկեղեցական ժողով գումարվեց. «Եւթնուտասներորդ ամի Ապրուեզ Խոսրովու արքայից արքայի, յամսեանն մարերի...» [30]: Այս ժողովը բխում էր նաև պարսից վերնախավի պետական շահերից: Սմբատի միջոցով պարսից արքունիքը հույս ուներ կարգավորել Հայոց եկեղեցու և Պարսկաստանի միջև եղած հարաբերությունները: Սմբատ Բագրատունին և պարսից վերնախավը հակված էին այն մտքին, որ եթե Հայոց եկեղեցին պահպանի համաքրիստոնեական նախնականո՞հ հավատքը, ապա անխուսափելորեն հակադրվելու է Քաղեկոնական եկեղեցուն, դրանով իսկ՝ Բյուզանդական կայսրությանը: Սասանյանները այս կերպ փորձում էին հայերին հնարավորինս հեռացնել Բյուզանդիայից [31]:

Սմբատի շնորհիվ Հայոց եկեղեցու շուրջը համախմբվեցին Հայաստանի հոգևոր և քաղաքական գործուն ուժերը: Նրա միջամտությամբ էր, որ Սյունիքի եպիսկոպոսական աթոռը, որը երկար ժամանակ խզել էր նվիրապետական կապերը Դվինի Մայր աթոռից, վերականգնեց դրանք և ընդունեց Հայոց կաթողիկոսի գերագահությունը՝ իր եպիսկոպոսին Դվին ուղարկելով [32]: Ըստ Ուխտանեսի՝ ժողովին մասնակցում էին նաև հայ նախարարները, քանի որ այդ ժողովը պետք է լուծեր ոչ միայն եկեղեցական, այլև երկրի պետական-քաղաքական ոլորտներին առնչվող բազմաթիվ խնդիրներ. «Յետ կարգելոյ զկանոնսն միազոյգ հաւանութեամբ՝ եւթն սահմանեալ զխոսով եւ բարեծեւ կարգաւք, զոր հաստատեցին ի շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն, ապա դարձեալ միւսանագամ ժողովին հրաւիրեալք ի Հոգւոյն Սրբոյ: Քանզի գրէ Սմբատ Վրկան մարզպան հրովարտակ հանդերձ իշխանաւք աշխարհին եւ նախարարաւք Հայոց՝ զալ ժողովեալ ի ժամադրեալ տեղին՝ ի հոյակապ եւ յականաւոր եւ ի հռչակաւոր մեծ մայրաքաղաքն Հայոց Մեծաց Դուին կոչեցեալ» [33]:

Դվինի 607 թ. ժողովը ամրակայեց նաև Հայոց եկեղեցու նվիրապետական հիմքերը՝ ի հեճուկս Քաղկեդոնական եկեղեցու: Վերջինս փորձում էր ժխտել Հայ եկեղեցու նվիրապետական ինքնուրույնությունը՝ հենվելով այն փաստի վրա, որ Բյուզանդական եկեղեցին ուներ հոգևոր պաշտոնյաների ինն աստիճան, մինչդեռ Հայոց եկեղեցում Արևելքի քրիստոնեական մյուս եկեղեցիների պես դրանց թիվը չէր անցնում չորսից (քահանա, սարկավագ, դպիր, ընթերցող): Հայոց եկեղեցում եպիսկոպոսությունը միաստիճան էր, այն դեպքում, երբ Բյուզանդական եկեղեցում այն ուներ քառաստիճան բաժանում (եպիսկոպոս, մետրոպոլիտ, արքեպիսկոպոս և պատրիարք): Բյուզանդական կղերը երկրորդական նշանակություն ունեցող այս փաստը դարձրին եկեղեցաբանական պայքարի թիրախ և ժխտեց Հայոց եկեղեցու՝ նախնական լինելու իրողությունին նրան համարելով ոչ կատարյալ հոգևոր հաստատություն: Ըստ այդմ՝ Հայ եկեղեցու առաջնորդը պետք է կոչվեր ոչ թե կաթողիկոս, այլ մետրոպոլիտ, որը, սակայն, չպետք է համազոր լիներ պատրիարքին: Այս խնդիրը հրատապ դարձավ հենց Դվինի 607 թ. ժողովի ժամանակ: Ամենայն հավանականությամբ, հենց այս ժողովի ժամանակ որոշվեց Հայոց եկեղեցու հոգևոր աստիճանները հասցնել իննի: Հայոց եկեղեցու առաջնորդը հռչակվեց պատրիարք, Աղվանքի եկեղեցունը՝ արքեպիսկոպոս, Սյունիքի եկեղեցու գլուխը՝ մետրոպոլիտ: Հայոց եկեղեցու նախորդող կարգը, որ մինչ այդ միաստիճան էր, այժմ դարձավ քառաստիճան: Այդպիսով Հայ եկեղեցու նվիրապետական համակարգը, ի զուգակշիռ Բյուզանդական եկեղեցու, նույնպես օժտվեց ինը հոգևոր աստիճաններով [34]:

Ինչպես արդեն վերը նշեցինք, այդ ժողովի ժամանակ հայոց կաթողիկոս ընտրվեց Աբրահամ Աղբաթանեցին (607-613), ով շարունակեց նամակագրությունը վրաց Կյուրիոն կաթողիկոսի հետ: 608 թ. գարնանը Սմբատ Բագրատունին հետ կանչվեց Պարսկաստան, մեծարվեց արքայի կողմից և կարևոր հանձնարարություններ ստանալով՝ գնաց հյուսիս-արևելյան Պարսկաստան: Սերբոսը գրում է. «Եւ եղև յանցանել ծմերայնւոյն, ի գալ գարնանւոյն ժամանակի՝ հասանէին սուրհանդակքն հրովարտակաւք, եւ կոչեն զնա մեծաւ շքեղութեամբ ի դուռն արքունի: Յայնժամ տայ նմա արքայ զտանուտէրութիւն՝ որ անուանեալ կոչէր Խոստով Շում [35]: Տայ նմա զփողսն չորեքձայնեանս եւ պահապանս դրանն նորա ի հետևակաց արքունի. զումարէ նմա մեծաւ ահեղութեամբ յարևելս յերկիրն Քուշանաց. եւ հրամայէ նմա առնել մարգպան՝ զոր ինքն կամեսցի» [36]:

Սմբատ Բագրատունին հանձնարարեց Աբրահամ կաթողիկոսին շարունակել բանակցությունները Կյուրիոնի հետ և հարկ եղած դեպքում գրել իրեն՝ արյաց արքային հայտնելու և հարկավոր հրաման ստանալու համար: Վրկանի մարգպանն ջանում էր հայ-վրացական, բացառապես կրոնական հարցին տալ նրան քաղաքական նշանակություն [37]:

Մովսես Ցուրտավացին Աբրահամ կաթողիկոսի ձեռնադրությունից միայն ութ ամիս հետո շնորհավորական նամակ ուղարկեց նրան, որի մեջ նշված էր նաև Դվինի ժողովին իր բացակա լինելու պատճառները: Նամակում Մովսես եպիսկոպոսը փառաբանում էր Սմբատ Բագրատունուն և Աբրահամ կաթողիկոսին կոչ էր անում վրաց ժողովրդին բերել ուղղադավանության: Այնուհետև Վրթանես Քերթովը հայոց կաթողիկոսին պատմեց այն ամենը ինչ տեղի էր ունեցել Մովսես եպիսկոպոսի հետ Վիրքում, պատմեց նաև նրանց գրած նամակների մասին, որոնք ուղղված էին վրաց իշխաններին և Պետրոս եպիսկոպոսին: Այս ամենը լսելով, Աբրահամ կաթողիկոսը Մովսես Ցուրտավացուն ուղղված իր նամակի մեջ հրավիրեց նրան Դվին, որպեսզի միասին

նշեն սուրբ Զատիկի տոնը՝ հիշեցնելով նաև, որ Սմբատ Բագրատունին ևս ներկա է գտնվելու [38]:

Ոգևորված Վրթանես Քերթոզի և Մովսես Ցուրտավացու ասածներից՝ Աբրահամ կաթողիկոսը անհապաղ մի նամակ գրեց Կյուրիոնին, որի մեջ ներկայացրեց իր բողոքները: Նախևառաջ՝ հայոց կաթողիկոսը անդրադարձավ Կյուրիոնի տված խոստմանը, որը նա դրժել էր և հեռացել Հայոց եկեղեցու հետ միաբանությունից: Այնուհետև Աբրահամն իր նամակում վեր հանեց Մովսես եպիսկոպոսի հանդեպ հարուցված հալածանքները, և սուրբ Շուշանիկին նվիրված պատարագի լեզուն փոխելու խնդիրը [39]: Կյուրիոնը թեև խոստացել էր հավատարիմ մնալ հայ-վրացական հավատո միաբանությանը, նա հետապնդումներ սկսեց Ցուրտավի եպիսկոպոս Մովսեսի նկատմամբ՝ վերջինիս ուղղադավանության համար: Նրա փոխարեն Ցուրտավում վրացի եպիսկոպոս նշանակեց և արգելեց սուրբ Շուշանիկին նվիրված հայերեն պատարագը [40]: Ավելորդ չենք համարում մեջ բերել նամակի այդ հատվածը. «Այժմ զՑուրտաւայ գեպիսկոպոսն հալածեալ, թէ ընդէր խոստովանել հրամայեն զհաւատ ուղղափառութեան, և զպաշտաւն հայերէն սրբոյ Շուշանկան զկարգաւորեալն՝ լսեմ թե ի բաց փոխեցէք: Մեզ՝ մահուչափ և ևս չարագոյն թուեցաւ գործդ այդ» [41]:

Նույն նամակում Աբրահամ կաթողիկոսը ցանկություն հայտնեց Վիրք ուղարկել հայ եպիսկոպոսների, որպեսզի նրանք հիշեցնեն դեռևս Կավատ արքայի ժամանակ Դվինում տեղի ունեցած եկեղեցական ժողովի մասին, որտեղ հայ, վրաց և աղվանից հոգևորականները նգովեցին Քաղկեդոնի ժողովն ու Լևոնի տոմարը և միաբանվեցին մեկ դավանանքի շուրջ: Իր խոսքին քաղաքական երանգ հաղորդելով՝ նամակի վերջում հայոց կաթողիկոսը գրեց, թե ինչպե՞ս կարելի է հավատակցել Բյուզանդիայի հետ, բայց գտնվել Արքայից արքայի ենթակայության տակ [42]:

Բացի Աբրահամ կաթողիկոսից՝ Կյուրիոնին նամակ ուղարկեց նաև Սմբատ Վրկանը, նշելով, որ Դվինում տեղի ունեցած նոր կաթողիկոսական ընտրություններից հետո շտկվել են կրոնին վերաբերող բոլոր թերություններն ու հակառակությունները, և այժմ Արքայից արքայի տիրապետության տակ գտվող բոլոր հայերը միաբանվել են մեկ դավանանքի ներքո: Նա նշեց, որ պարտք է համարում գրել Կյուրիոնին, որպեսզի Հայ և Վրաց եկեղեցիները միավորվեն ինչպես նախկինում: Նամակի վերջում նա կրկնեց Աբրահամ կաթողիկոսի ասածը. «Կամէաք եպիսկոպոսունս հանդերձ քերդողաւք արծակել, զկիրթսն զհտել զշարութիւն հերձուածոց, որ զծեզ ի վերայ հասուցանէին: Բայց ապա առ ժամս բաւական համարեցաք ձեռն ազատ արանցդ, նախ թղթով զկամս ձեր զհտել» [43]:

Կյուրիոնը կետ առ կետ պատասխանում է Աբրահամ կաթողիկոսի նամակին: Սուրբ Շուշանիկին նվիրված պատարագին վերաբերող հարցին Կյուրիոնը գրում է, որ նա չի արգելել հայերենով պատարագ անցկացնել, այլ քանի որ Ցուրտավում ապրում են նաև բազմաթիվ վրացիներ, նա կարգադրել է, որ պատարագը թարգմանեն նաև վրացերեն և ժողովրդին մատուցեն երկու լեզուներով: Եվ այդ պատճառով նա Ցուրտավում այնպիսի եպիսկոպոս է կարգել, որը երկու լեզուներին էլ ծանոթ է: Աբրահամի այն հարցադրմանը, թե ինչպես կարելի է լինել Բյուզանդիային հավատակից և միևնույն ժամանակ լինել պարսից արքայի տիրապետության տակ, Կյուրիոնը պատասխանում է շատ ձկուն քաղաքագիտական մոտեցմամբ: Նա գրում է. «Մեր եւ ձեր հարքն արքայի ծառայք էին, և զհաւատ գերուսաղեմի ունէին, և մեք և դուք նույնպէս: Թեպետ և ծառայք արքայից արքայի ենք, զհաւատ գերուսաղեմի ունիմք և կալցուք»: Նա ավելացրեց, որ պարսից արքան նաև Բյուզանդիայի տերն է և, հետևաբար, նրանք առանձին թագավորություններ չեն: Իսկ ինչ վերաբերում էր հայ եպիսկոպոսների՝

Վիրք գնալուն, Կյուրիոնը գրեց հետևյալը. «Եւ որ գրեալ էր թէ կամէաք եպիսկոպոսունս արծակել, որ գային և ուսուցանէին. թէ կամիք արծակեցէք, թո՛ղ զի գան որ ուսուցանեն և ուսանին» [44]:

Իսկ Սմբատին ուղղված նամակից երևում է, որ Կյուրիոնը չէր ցանկանում լարվածություն ստեղծել և անընդհատ գովասանքի և փառաբանության խոսքեր էր ուղղում մարգապանին և պարսից արքային: Այս նամակում նա գրում է. «Եւ այնր որ վասն հաւատոյ գրեալ էր, թե հարքն մեր և ձեր ապաքան ունէին յորմէհետէ և սուրբն Գրիգոր զուղափառ հաւատ կարգեաց»: Հետո նա մեղադրում է Ցուրտավի եպիսկոպոս Մովսէսին ստախոսության մեջ՝ գրելով հետևյալը. «Բայց ի մարտի պակասութիւն մի է. և մեծ է մարդոյ միոյ բանից հաւատալ ձեզ՝ որ իւր զլիտոյ չէր հաւատարիմ. թո՛ղ թէ վասն մեր, որ վասն չար գործոյ իւրոց գաղտ ի գիշերի փախստական գնաց, և յապտտամբս չոգաւ առ Վահրամ, և այնպէս չարութեամբ գիտաց առնել, զի սակաւիկ ինչ պիտեցաւ, և դեռ զքաղաքսն առնուլ տայր, և Արեաց աշխարհի մեծ զիեան հասուցանէր» [45]:

Երբ Կյուրիոնի պատասխան նամակները հասան Դվին՝ Աբրահամ կաթողիկոսը, Սմբատը, Մովսէս Ցուրտավացին և Վրթանէս Քերթողը այնտեղ էին գտնվում: Կարդալով նամակը՝ Սմբատ Բագրատունին սուտ համարեց իրեն ուղղված տողերը, և տեսնելով Աբրահամ կաթողիկոսին տված Կյուրիոնի համարձակ և կտրուկ պատասխանները՝ հանձնարարեց հայոց կաթողիկոսին նամակագրության միջոցով փորձել փոխել Կյուրիոնի վերաբերմունքը: Սմբատը ստիպված էր հեռանալու Դվինից, քանի որ նրան շտապ կանչել էին պարսից արքունիք [46]:

Աբրահամ կաթողիկոսը 608 թ., Ջատիկի տոնից առաջ, ձեռնամուխ է լինում Կյուրիոնին ուղղված իր երկրորդ նամակը գրելուն: Այս նամակում նա Կյուրիոնին փորձում է համոզել, որ նա մոլորության մեջ է ու շեղվել է ճիշտ ուղուց և կրկին հիշեցնում է հայկրացական դավանական միաբանությունը. «Եկն մոլորութիւնս այս՝ որպէս յառաջագոյն գրեցաք՝ եւ ի մեր աշխարհս առ Բաբկէնաւ Հայոց Կաթողիկոսի եւ առ Գաբրիէլի Վրաց Կաթողիկոսի. եւ միաբանութեամբ եպիսկոպոսաց եւ ազատորերոյ նգովեցին եւ ի բաց հեռացան ի միաբանութենէ մեծարելեացն զժողովն եւ զտոմարն իրէական. եւ այժմ գրով պահի առ մեզ [47]:

Սակայն Աբրահամ կաթողիկոսը համոզված էր, որ Կյուրիոնի հետ նամակագրությունը ոչ մի օգուտ չի տա և ջանում էր ամեն կերպ հանդիպում ունենալ նրա հետ: Իր նամակի վերջում նա գրում է. «ընդ նմին պատմեա ինձ վասն տեղոյ ի քո սահմանի, կամ ի մեր, որ յետ սրբոյ Ջատիկն զմիմեանս տեսանեմք. եւ եթէ առ սմա ինչ թիւրութիւն գտանի, թող զի աշխարհաւ յանդիմանի եւ մեք անխռով պահիմք» [48]:

Աբրահամի այս նամակին Կյուրիոնը կրկին շատ կտրուկ և ժխտական պատասխան է տալիս. «Արդ՝ թէ միաբանութիւն և սէր կամիս պահել, և կեալ ընդ մեզ խաղաղութեամբ, որպէս հարքն մեր և ձեր կեցին, մեք պատրաստ ենք ի խաղաղութիւն: Իսկ եթէ այլ տարագ ինչ կամիք խորհել, աւելի աշխատ մի՛ լինիք, և յաղագս այդորիկ այլ մի գրէք առ մեզ» [49]: Նա իր նամակի մեջ մերժում է նաև Աբրահամ կաթողիկոսի կողմից առաջ քաշված հանդիպման առաջարկը:

Վրաց կաթողիկոսը ցանկանում էր հնարավորինս շուտ վերջ դնել այդ խոսակցությանը, քանի որ նա արդեն ստույգ կողմնորոշվել էր, թե քրիստոնեական որ դավանանքին պետք է հետևի վրաց ժողովուրդը: Իսկ Աբրահամ կաթողիկոսը չէր դադարում նամակագրությունը նրա հետ, քանի որ Սմբատ Բագրատունուց ստացել էր հստակ կարգադրություն՝ երկիցս և երիցսե գրել վրաց կաթողիկոսին և արդյունքների մասին տեղյակ պահել իրեն:

Այս պատճառով Աբրահամը իր երրորդ նամակը գրեց Կյուրիոնին: Նամակի սկզբում հայոց կաթողիկոսը փորձում էր Կյուրիոնի ուշադրությանը ներկայացնել Գրիգոր Լուսավորչի, հետագայում նաև Մեսրոպ Մաշտոցի կատարած սուրբ գործերը, որոնք նպաստել են երկու քույր եկեղեցիների միասնությանը: Այնուհետև նա երկար խոսում է Քրիստոսի բնության շուրջ նշելով՝ Սոյնպէս և երանելի հարքն որ ի Նիկիայ ժողովին այսպէս ուսուցին ըստ առաքելոցն վարդապետութեան. Հաւատալ, ասեն, ի մի Աստուած ի Հայր ամենակալ. այլ ոչ երկուս բնութիւնս, կամ երկուս Որդիս ասացին, այլ զմի Տէր Յիսուս Քրիստոս՝ ծնեալ ի հաւրէ անձառաքար, և զնոյն մարմնացեալ, և մարդացեալ, և խաչեալ, և թաղեալ, յարուցեալ. և զայ ի դատել, որոյ թագաւորութեանն վախճան ոչ կայ...

Իսկ ի Քաղկեդոնի ժողովեալքն՝ հակառակ առաքելոցն և սուրբ ժողովոյն, խոստովանեցին երկուս բնութիւնս ասելով միոյ Քրիստոսի, խաբելով զպարզամիտս, և փոխանակ Երրորդութեանն՝ չորրորդութիւն քարոզեն... Եւ թէ ճշմարիտ էր ասացեալ ի ժողովոյն Քաղկեդոնի և ի Լևոնի տումարէն, ապա մինչ փառս տան, զի՞ չասեն Փառք Հաւր և Որդւոյ երկուց բնութեանցն և Հոգւոյն սրբոյ» [50]: Աբրահամ կաթողիկոսը նաև կոչ է անում Կյուրիոնին նգովել Քաղկեդոնի ժողովն ու Լևոնի տումարը. «Արդ՝ եթէ չէք փոխեալ ի հայրենի հաւատոյ որպէս բազում անգամ գրեցեր առ մեզ, եկ նգովեա՛ւ և դու զանիծեալ ժողովն Քաղկեդոնի և զպիղծ տումարն Լևոնի, որպէս նախնին քո երանելին Գաբրիէլ կաթուղիկոսն Վրաց նգովեաց ընդ երանելի հարսն մեր հանդերձ աթոռակցաւք իւրովք» [51]:

Հայոց կաթողիկոսը անդրադառնում է նաև Ցուրտավի եպիսկոպոս Մովսեսի խնդրին: Կյուրիոնը Աբրահամին ուղղված իր պատասխան նամակում գրել էր, թե ինչու Մովսեսը համաձայնեց եպիսկոպոս ձեռնադրվել, եթե իրեն ձեռնադրողները ուղղափառ չէին: Այս հարցադրմանն Աբրահամը պատասխանեց հետևյալ կերպ. «Երդմամբ հանդերձ հաստատեաց զայդ տեղի, թե չգիտէաք, բայց զի յետ ձեռնադրութեանն ծանեաք. որ և մեզ կարի հաւատալի թուեցաւ. քանզի չգիտէր ոք յուղղափառաց ստոյգ զայդ այդպէս: Վասն զի և երանելին Մովսէս որ յառաջ քան զիս յառաքելական աթոռս յաջորդեալ էր, չգրեաց այնպէս, թե դուք չէք ուղղափառք, այլ թէ ընդ չուղղափառսն ընդէր հաղորդեցայք» [52]: Իր նամակի վերջում Աբրահամը հույս հայտնեց, որ եթե այս անգամ Կյուրիոնը համաձայնվի միավորվել Հայոց եկեղեցու սուրբ դավանանքի հետ՝ նրանք կհանդիպեն [53]:

Վարց կաթողիկոսը հայտնվել էր անհարմար իրավիճակում, քանի որ նրան շահավետ էր խաղաղություն պահպանել հայերի հետ՝ հատկապես հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ պարսից արքան նվաճումներ էր կատարել Բյուզանդիայում: Մյուս կողմից՝ բարիդրացիական հարաբերությունները Հայոց եկեղեցու հետ թշնամանք կառաջացնեին Վրաց և Բյուզանդական եկեղեցիների միջև [54]:

Զնայած որ Կյուրիոնը իր երկրորդ նամակի մեջ գրել էր. «յաղագս այդորիկ այլ մի գրէք առ մեզե, այնուամենայնիվ նա չզլացավ և կրկին պատասխան նամակ ուղարկեց Դվին, որի մեջ նախ մեղադրեց Աբրահամին իր հանդեպ անհարգալից վերաբերմունք ցույց տալու համար: Նա գրեց հետևյալը. «Զի դուք այնպէս գրէք առ մեզ, որպէս առ նորատունկս և նորահաւատս, եւ չգրէք այնպէս, որպէս արժանն է առ պատուականս եւ առ միշտ ուղղափառս: Զի այսար ողորմութեամբն Աստուծոյ եւ քան զամենայն երկիր յառաջադէմ ենք մեք եւ ուղղափառ, թո՛ղ թէ քան զսակաւ ոմանսե [55]: Այնուհետև վրաց կաթողիկոսը գրեց, որ Աբրահամին նախորդող Մովսես կաթողիկոսի հետ նա բարեկամական հարաբերությունների մեջ էր, և այդ ամենը տևեց այնքան ժամանակ,

մինչև որ ինքը Վրաստանում ընդունեց նեստորականների, որոնք հետագայում հրաժարվեցին նեստորականությունից և որդեգրեցին վրաց դավանանքը: Նա գրում էր նաև, որ մինչև Աբրահամ կաթողիկոսի աթոռակալելը վրաց և հայոց ժողովուրդները ունեին միևնույն դավանանքը, բայց Ցուրտավի եպիսկոպոս Մովսեսի մոլորեցնող խոսքերին հավատալուց հետո Աբրահամը սկսեց կասկածել վրաց ժողովրդի ուղղադավանությամբ [56]:

Կյուրիոնը իր նամակում ներկայացնում է նաև չորս տիեզերական ժողովները, որոնք ներառված էին չորից ժողովոց գիրքե կոչվող աշխատության մեջ, որը նա թարգմանել էր տվել Երուսաղեմում: Այդ առթիվ նա գրում է. «Եթե գիտատես մեր կամիք քննել եւ գիտել, ետու թարգմանել եւ բերել զգիրս չորիք ժողովոցն, որով Հռոմնք վարին, եւ ի սուրբ Անաստաս, եւ ի սուրբն Սիւնն նոյն քարոզի. եւ եթէ կամիք եւ եթէ չկամիք հաւատ մեր այդ է» [57]:

Իր նամակի վերջում Կյուրիոնը Աբրահամ կաթողիկոսին առաջարկում է ընդունել այդ ճշմարիտ դավանությունը, որին հետևում է ինքը և վրաց ժողովուրդը. «Կնքեցաւ, եւ զայս ամենայն վասն ծեր շինութեան գրեցաք ամենայն ճշմարտութեամբ, եւ ոչ եթէ սակաւ քննութեամբ, այլ մեծապէս աշխատեցաք եւ ծանեաք, զի այս է ճշմարիտ հաւատ: Եւ դուք ճշմարտութեամբ հաւատացէք զարդար հաւատս զայս, եւ մի՛ դեղեւելով եւ անդր ակնանիցիք. Գիտացէք զի իւրաքանչիւր ոք ի մէնջ համարս տալոց ենք դատաւորին յաւուրն մեծի» [58]:

Այսպիսով՝ զուր անցան հայոց հայրապետի բոլոր ջանքերը՝ երկու ազգերի սերն ու փոխադարձ բարեկամական հարաբերությունները պահպանելու համար: Կյուրիոնը վճռականությամբ առաջ տարավ իր սկսած հեղաշրջումը: Նրա համար ավելի կարևոր էր վրացական եկեղեցին քաղկեդոնականության ծոցում ազգային ինքնորոշման մի խոշոր գործոն դարձնել, ինչպիսին հայկական եկեղեցին էր դարձել միաբնյա դավանականության առանձնացած ծոցում [59]:

Հայ և Վրաց եկեղեցիների միջև պաշտոնական բաժանումը տեղի ունեցավ 608 թ. վերջերին: Ուխտանեսը տալիս է երեք հիմնական պատճառ, ըստ որի՝ տեղի ունեցավ այս բաժանումը: Առաջին պատճառը վրաց կողմից քաղկեդոնական դավանանքի ընդունումն էր: Երկրորդ պատճառը իննաստիճան հոգևոր դասակարգման խնդիրն էր, իսկ երրորդը՝ նախնիների ավանդությունը [60]:

Աբրահամ կաթողիկոսը, կորցնելով Կյուրիոնի հետ հաշտություն կայացնելու բոլոր հույսերը, մի շրջաբերական թուղթ գրեց, որը և համարվեց նրա առաջին կոնդակը: Այդ կոնդակով նա պատվիրեց հայերին կտրել բոլոր հարաբերությունները վրացիների հետ: Ավելորդ չենք համարում մեջ բերել այդ կոնդակից մի հատված. «Եւ պարծանաւք խորխտացեալ ոչ թողուլ զաղանդն. Այլ եւ զմեզ զկնի իւրեանց թիւրեալ խորխտատն ուսուցանել համարծակեցաւ ամբարիշտն Կիւրոն: Վասն որոյ եւ զյառաջագոյն սահմանն վարդապետացն մերոց, զոր ի վերայ Հռոմին հատին, եւ կացցէ մինչեւ ցբուն, թէ ոչ դարձցին ի ճշմարիտն: Մեք գնոյն եւ ի վերայ Վրաց հրամայեցաք, ամենեւիմբ մի՛ հաղորդել ընդ նոսա, մի՛ յաղաթս, եւ մի՛ ի կերակուրս, եւ մի՛ յըմպելիս, մի՛ ի բարեկամութիւնս, մի՛ ի դայեակութիւնս, մի՛ աղաթիւք երթալով ի խաչն, որ ի Մծխիթայի տեղաւքն համբաւի, մի՛ ի Մանգրեաց խաչն. եւ մի՛ ի մեր եկեղեցիս գնոսա ընդունել, այլ եւ ամուսնութեամբ ամենեւիմբ հեռանալ. բայց միայն գնել ինչ, եւ կամ գնոյ տալ որպէս հրէից: Նոյն հրաման եւ վասն Աղուանին անշարժ կացցէ, զի պատկառեալ դարձցին ի թիւր ճանապարհէն» [61]:

Սակայն Աբրահամ կաթողիկոսի արգելքներն ու նզովքը մեծ արժեք չունեին հայ-վրացական փոխհարաբերությունների մեջ: Եկեղեցական կատարյալ համաձայնությամբ

յան և դավանակցության կապերը շարունակեցին գոյություն ունենալ և Աբրահամի ու Կյուրիոնի ժամանակներից հետո: Նույնիսկ հետագայում եկեղեցական միությունը նորից վերականգնելու փորձեր եղան, սակայն դրանք անհաջող էին: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև վրացական եկեղեցին վերջնականապես ընկավ հունական եկեղեցու ազդեցության տակ և սկսեց թշնամանք տածել դեպի Հայոց եկեղեցին: Այս վերաբերմունքի առաջին պաշտոնական արտահայտությունն էր Րուիս-Ուրբնիսի եկեղեցական ժողովը, որը տեղի ունեցավ 1103 թ. և որտեղ վրաց եկեղեցականությունը Հայոց եկեղեցին հերետիկոսական հայտարարեց: Այնուհետև նրանք փորձում էին ջնջել բոլոր հիշատակարանները, որոնք անհերքելի ապացույցն էին այն բանի, որ վրացիները ժամանակին հայերի դավանակիցներն էին և նրանց հետ միատեսակ պաշտամունք ու ծես ունեին [62]:

Այսպիսով՝ Հայոց և Վրաց եկեղեցիների միջև շուրջ երեք հարյուր տարվա դավանակցությունը տխուր հանգուցալուծում ստացավ: Հայոց և Աղվանից եկեղեցիները շարունակեցին պահպանել իրենց ուղղադավան միությունը, իսկ Վրաց եկեղեցին դարեր շարունակ մնաց Բյուզանդական եկեղեցու ազդեցության տակ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Դանիելյան Է., Հայաստանի քաղաքական պատմությունը և Հայ Առաքելական եկեղեցին (VI-VII դարեր), Եր., 2000, էջ 93:
2. Սեբեոս, Պատմութիւն, քննական բնագիրը՝ Գ. Աբգարյանի, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները՝ Գ. Խաչատրյանի և Վ. Եղիազարյանի, (այսուհետև՝ Սեբեոս), Եր., 2005, էջ 112-113:
3. Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտեցոյ Պատմութիւն Հայոց, (այսուհետև՝ Հովհաննես Դրասխանակերտցի), Եր., 1996, էջ 72:
4. Վարդանյան Վ., Հայոց եկեղեցին վաղ միջնադարի քաղաքական խաչուղիներում, Վաղարշապատ, 2005, էջ 275:
5. Ակինյան Ն., Կիրոն կաթողիկոս վրաց, Վիեննա, 1910թ., էջ 160:
6. Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 73:
7. Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն Հայոց Մատենագիրք Հայոցե, ԺԵ հատոր, Ժ դար (այսուհետև՝ Ուխտանես), Լիբանան, 2010, էջ 510:
8. Գիրք Թղթոց, Մատենագրութիւն նախնեաց, Թիֆլիս, 1901, էջ 146-148:
9. Սեբեոս, էջ 120:
10. Տէր-Մինասեան Ե., Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորւոց եկեղեցիների հետ, Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 113:
11. Ակինյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 164-168:
12. Ուխտանես, էջ 510-511:
13. Ակինյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 169:
14. Լեո, Հայոց պատմություն, հատոր Բ, Եր., 1967, էջ 227:
15. Ուխտանես, էջ 511:
16. Վարդանյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 276-277:
17. Ուխտանես, էջ 515:
18. Նույն տեղում:
19. Джавахов И., История церковного разрыва между Грузией и Арменией в начале VII века, "Известия Императорской Академии Наук", СПб., 1908, стр. 527.
20. Վարդանյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 278:

21. Джавахов И., указ. соч., стр. 514.
22. Վարդանյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 279-280:
23. Ուխտանես, էջ 536:
24. Նույն տեղում, էջ 540-541:
25. Լեո, նշվ. աշխ., էջ 227:
26. Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. 5, բյուզանդական աղբյուրներ Ա, Պրոկոպիոս Կեսարացի, թարգմանությունը բնագրից, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Բարթիկյանի, Եր., 1967, էջ 142:
27. Ուխտանես, էջ 537:
28. Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ, Պատմութիւն Հայոց, բնագիրը Ք. Պատկանյանի, թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Ստ. Մալխասյանցի, Եր., 1987, էջ 24:
29. Գիրք Թղթոց, էջ 132:
30. Նույն տեղում, էջ 149-150:
31. Վարդանյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 280-281:
32. Նույն տեղում, էջ 283:
33. Ուխտանես, էջ 551:
34. Վարդանյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 288-289: Տե՛ս նաև Ուխտանես, էջ 595-597:
35. Նշանակում է խոսքովի ուրախություն:
36. Սեբեոս, էջ 120, 122:
37. Լեո, նշվ. աշխ., էջ 231:
38. Ուխտանես, էջ 558-559:
39. Ակինյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 230-231:
40. Babian G., The relations between the Armenian and Georgian Churches, according to the Armenian sources, 300-610, Antelias-Lebanon, 2001, p. 213-214.
41. Գիրք Թղթոց, էջ 164:
42. Babian G., p. 214.
43. Գիրք Թղթոց, էջ 168-169:
44. Նույն տեղում, էջ 167:
45. Նույն տեղում, էջ 171:
46. Ակինյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 236:
47. Ուխտանես, էջ 565:
48. Գիրք Թղթոց, էջ 177:
49. Նույն տեղում, էջ 179:
50. Նույն տեղում, էջ 181-182:
51. Նույն տեղում, էջ 182:
52. Նույն տեղում, էջ 184:
53. Նույն տեղում:
54. Babian G., p. 226.
55. Ուխտանես, էջ 573:
56. Babian G., p. 227.
57. Ուխտանես, էջ 573:
58. Գիրք Թղթոց, էջ 188:
59. Լեո, նշվ. աշխ., էջ 232:
60. Ուխտանես, էջ 593-597:
61. Նույն տեղում, էջ 607-608:
62. Լեո, նշվ. աշխ., էջ 232-233:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ
Վրաց եկեղեցու անջատումը Հայոց եկեղեցուց
Արմեն Տեր-Գրիգորյան

VII դարի սկզբին Վրաց եկեղեցին միացավ Բյուզանդական եկեղեցուն, խզելով դարավոր միությունը Հայոց եկեղեցու հետ: Այս պառակտման գլխավոր նախաձեռնողն էր վրաց կաթողիկոս Կյուրիոնը: Հայ հոգևորականությունը և Սմբատ Բագրատունին փորձեցին կանխել Կյուրիոնի մտադրությունը, բայց ապարդյուն: Հայ-վրաց եկեղեցիների բաժանումը տեղի ունեցավ 608 թ.: Այս երևույթը կարելի է մեծ կորուստ համարել երկու ազգերի համար, քանի որ դավանական պառակտումը երկու երկրներին իրարից վանող ազդեցություն ունեցավ հետագա դարերի ընթացքում:

РЕЗЮМЕ
Разделение Грузинской церкви от Армянской
Армен Тер-Григорян

Ключевые слова: Кюрион, Мовсес, Цуртав, Авраам, Шушаник, Персия, Смбат Багратуни, Вркан.

В начале VII века Грузинская церковь присоединилась к Византийской церкви, разрушив вековое единство с Армянской церковью. Главным инициатором этого раскола был грузинский католикос Кюрион. Армянское духовенство и Смбат Багратуни пытались предотвратить намерения Кюриона, но напрасно. Разделение Грузинской церкви от Армянской произошло в 608 году. Этот феномен можно считать большой потерей для двух наций, потому что конфессиональный раскол оказал отделяющее влияние на две страны на протяжении веков.

SUMMARY
Separation of Georgian Church from Armenian Church
Armen Ter-Grigoryan

Keywords: Curuon, Movses, Tsurtav, Abraham, Shushanik, Persia, Smbat Bagratuni, Vrkan.

At the beginning of the VII century the Georgian Church united with the Byzantine Church, breaking the age-old unity with the Armenian Church. The main initiator of this division was Georgian catholicos Kyurion. Armenian clergymen and Smbat Bagratuni tried to prevent Kyurion's intentions but all was in vain. The separation of the Georgian Church from Armenian occurred in 608. This phenomenon can be regarded as a great loss for the two nations because the confessional split has had a mutilated effect for two countries for centuries.